

TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİNDE GAYRİMÜBADİL OLMA KONUSU VE MÜBADELEDEN ISKAT (ÇIKMA) YOLLARI

Dr. İbrahim ERDAL³⁰

ÖZET

Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan zorunlu nüfus değişiminde tartışılan en önemli konulardan biri de gayrimübadiller olmuştur. Lozan Konferansında uzun süren görüşmeler sonucunda İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türkleri gayrimübadil kabul edilmiştir. Ancak, bunların yanında değişik yollarla gayrimübadil olanlar da olmuştur. Bunların bir kısmı hizmetlerinden dolayı bir kısmı da evlilikler şeklinde gayrimübadil kabul edilmiştir. Bu yolla mübadeleden çıkma şekli birçok Rum'un tercih ettiği bir yol olmuştur. Bu makalede resmi gayrimübadillerin yanında oluşan bu mübadeleden çıkma yolları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gayrimübadil, Türkiye, Yunanistan, Mübadele, Rumlar

THE SUBJECT OF NON-EXCHANGED PEOPLE AND THE MEANS OF MISSING OUT OF THE AGREEMENT OF EXCHANGE OF POPULATION BETWEEN TURKEY AND GREECE

ABSTRACT

The issue of non-exchanged people is one of the most significant divisive issue in the forced exchange of populations between Turkey and Greece. At the end of the negotiations of the Lousanne Conference, Greeks from İstanbul and Turks of the Western Thrace were accepted as "établi". However, there were some non-exchanged people via various ways. Some of them due to their services and the others of the marriage

---

³⁰ Yrd. Doç. Dr. Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yozgat
ibrahim.erdal@bozok.edu.tr

reasons, were accepted as *établi*. The most of the Greeks were preferred this way in order not to leave their lands. In this article, it is scrutinized the these ways of being non-exchanged besides the formal non-exchanges.

Key Words: Non-Exchange People, Türkiye, Greece, Exchange of Population, Rums.

GİRİŞ

Balkan Savaşları ve onu izleyen süreçte bölgede yaşanan kargaşa ortamı, 1912 yılından sonra Müslümanların Anadolu'ya doğru göçünü hızlandırmıştır. Hem Türkler hem de diğer etnik unsurlar açısından yoğun bir göç ve nüfus değişimi döneminin yaşandığı bölgede uygulanan baskılar sonucunda yurtlarını terk eden Türklerin ortalama sayısı yıl itibariyle 100.000'dir. 1913 yılında ise Balkanlarda toplam göç eden insan sayısı bütün bölge ulusları dâhil olmak üzere 190.334'tür. Bu sayıdan 15.000 Bulgar, Yunan askerinin ilerlemesi üzerine Makedonya'dan ayrılmış, 70.000 Yunan da Bulgar işgali üzerine Batı Trakya'dan göç etmiştir. 10.000 Yunan ise Bükreş Antlaşması gereği Makedonya'nın bir kısmından ayrılırken 48.570 Müslüman'ın da 1913 İstanbul Antlaşması ile Trakya'dan Türkiye'ye ve aynı antlaşma gereği 46.764 Bulgarların da Trakya'dan Bulgaristan'a göç etmesi kararlaştırılmıştır. (Ladas, 1932:15)

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan çekilme süreciyle birlikte göç gerçeğiyle karşılaşan Türkiye, sınırları içerisinde kalan Rum nüfusu, Yunanistan sınırları içindeki Türk nüfus ile değiştirmek kararını almıştır. Bu karar 1800'lü yıllarda başlayan sürecin bir sonucu olmuştur. Bütün Balkan devletlerinin uyguladığı homojen bir ülke yaratma politikası sonucunda yaşadıkları topraklarından zorla çıkarılan Türkler, herhangi bir hukuki hakkı aramaya fırsatları olmaksızın Türkiye'ye göçe zorlanmıştır. Bölgede uzun yıllar süre gelen savaş ortamı, belirsizliğe ve dene-timsizliğe sebep olmuş, Sırp, Bulgar ve Rum çetelerinin saldırısına uğrayan Türkler katledilmiş, malları yağmalanmıştır. Yaşanan bu mezalim dolayısıyla göç eden Türklerin karşılıklı değişimi için sözleşmeler imzalanmıştır. İlk nüfus değişimi sözleşmesi Bulgaristan ile yapılan İstanbul Antlaşması dâhilinde yapılmış ise de, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi sebebiyle bu nüfus değişimi uygulanamamıştır. (Söylemezoğlu, 1939:159; Pentzopoulos, 1919: 54-55; Ladas, 1932: 18-19) Bulgaristan ile uygulanamayan nüfus değişimi daha sonraki süreçte Lozan Konferansı sırasında Yunanistan ile varılan sözleşme gereği uygulanmıştır.

Sınırları içerisinde homojen bir toplumsal yapı gayreti içinde bulunan Yunanlılar, ayrıca tarihi mirasçılık iddialarıyla da, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması sürecinde kendilerine Batı Anadolu'nun verildiği iddiasıyla ordularını Anadolu'ya çıkarmıştır. İşgal boyunca Anadolu'nun da içlerine göç etmek zorunda kalan Türklerin yerine Rumlar yerleştirilmiştir. Ancak Türk ordusunun direnci ve zaferleri sonucunda bu işgal geri çekilmeye dönüşmüş, işgal 9 Eylül 1922 tarihinde son bulmuştur. Yunan ordusunun, işgal ve geri çekilme döneminde yerli Rum ahali ile birlikte yaptıkları faaliyetler, Lozan Konferansı'nda gündeme getirilmiştir. Konferansta ayrıca Yunan tarafının Anadolu'daki Rum nüfus üzerine asılsız iddiaları tartışma yaratmıştır. Anadolu'nun işgalini Helenizm'in Anadolu'yu uygarlığa açma savaşının devamı olarak kabul eden Yunan Generalleri ve siyasetçileri Patrikhane'nin desteğini de almıştır. (Akgün, 1986:244; Sofuoğlu, 1996:116–118) Fener Rum Patrikhanesi Yunan ordusunun ilerleyişini desteklemiş, başarılarını öven konuşmalar yapmıştır. Hatta Ortodoks Türklere çağrıda bulunan Patrikhane, Türkiye'nin Yunanistan'a verildiği ve Türk hükümetinin hiçbir çağrısına katılmamalarını ruhani liderleri olarak emretmiştir. (Şahin, 1980:189)

Mübadele sürecinde bu kapsamlı nüfus değişimine tabi olmak istemeyenlerden oluşan yeni bir sorun ortaya çıkmıştır. Her iki taraf da belirli bölgelerdeki nüfusu yerinde bırakmak için çaba sarf etmiştir. Yunanistan'ın İstanbul Rumlarının yerinde kalması talebi, Türkiye'nin de Batı Trakya Türklerinin yerinde kalması talebini doğurmuştur. Ayrıca Patrikhane mübadele dışı tutulan önemli kurumlardan birisi olmuştur. Bu iki coğrafi ve siyasi sorunun çözümünden sonra Türkiye'de evlilik yolu veya medeni durumları sebebiyle, meslekleri ve hizmetleri sebebiyle mübadele dışında tutulan Rum mübadillerin durumu da hukuki sorun olarak çeşitli düzenlemelerle çözülmeye çalışılmıştır. Ayrıca bunların yanında Ortodoks Türkler ve Ortodoks Arapların da mübadele dışında tutulmaları gündeme gelmiştir.

A. PATRİKHANENİN DURUMU VE MÜBADELE DIŞI TUTULMASI

Lozan Konferansı'nda belirlenen meseleler ile ilgili komisyonlarda Patrikhane konusu Dr. Rıza Nur tarafından dile getirilmiş,(Nur, 1999:113; Erdal, 2004: 33–51) İsmet Paşa (İnönü) da Patrikhâne'yi, Türkler ile Rumların kaynaşıp devlet içinde birlikte yaşamalarına engel olan

bir unsur olarak gördüğünü ifade etmiştir. (İnönü, 1998:130) İsmet Paşa'nın bu görüşü doğrultusunda Türk heyeti; Fener Rum Patrikhâne'sinin bütün organları ve kurallarıyla beraber İstanbul'dan çıkarılmasında ısrar etmiş, İstanbul'da Rum faaliyetlerinin merkezi olan Patrikhâne'ye dokunulmayacaksa bazı Rumların gönderilmesinin bir manasının olmayacağını ifade etmiştir. (Tanin 17 Aralık 1922; Meray, 1993:124) Fransa temsilcisinin taraflara sunduğu; Patrikhâne sınırlı yetkilerle Bağımsız İstanbul Kilisesi olarak ve diğer Ortodoks kiliseleriyle ilişkisi kesilmiş bir şekilde İstanbul'da kalması ve Patrik'in Türk Hükümeti'nin uygun gördüğü adaylar arasından seçilerek, bütün çalışmalarının denetime tâbi tutulması şartlarını içeren teklifini her iki Hükümet temsilcisi de uygun görmüş ise de, daha sonra azınlık hakları üzerine verilen tasarımlarda Patrikhanenin ayrıcalıklarının hâlâ korunuyor olması üzerine anlaşma sağlanamamıştır. (Meray,1993:338-339) Patrikhâne'nin sınır dışına çıkarılması konusu, 10 Ocak 1923 tarihinde toplanan Arazi ve Askerlik komisyonunda tekrar görüşülmeye başlanmıştır. Lord Curzon başta olmak üzere Yugoslav, İtalyan, Fransız ve Yunan delegeler Patrikhâne'nin İstanbul'da kalmasını savunmuş, Patriğin siyasî davranmasını engelleyecek önlemlerin alınması durumunda İstanbul'da kalması çerçevesindeki İngiltere'nin teklifi desteklenmiştir. Aynı fikirde olan Venizelos'a göre ise; *"Türklere zarar veren Patrikhâne değil, bazı Patriklerin yanlış uygulamalarıdır. Bundan dolayı ferdi hataları kuruma yüklemek haksızlıktır. Sadece dinî vazifelerini yerine getirmesi şartıyla Patrikhâne'nin İstanbul'da kalması Türkiye'nin de işine gelecektir"*. (Tanin 9 Ocak 1922) Bunun üzerine Türkiye yapılan bu konuşmalar ve teklif üzerine verilen bu sözleri kabul ederek Patrikliğin İstanbul'da kalmasını kabul etmiştir. (Tanin 17 Ocak 1922; Şimşir, 1990:362-363; Akgün, 1986:253)

Lozan Konferansı'nda kurulan alt komisyonlarda ilk safhada Türkiye ile Yunanistan arasında askerî ve sivil esirlerin değişimi, Yunanistan ile olan sınırın Meriç nehrinden geçmesi, İtalya'nın elindeki On iki ada ile İmroz ve Bozcaada'nın silahsızlandırılması şartıyla Yunanistan'a terki konuları ele alınmıştır. Ayrıca Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Türklerin karşılıklı değişimi konuları da görüşülmüş, nüfus mübadelesi sorunu hukuki tanımlamalar bağlamında 1930 yılına kadar sürmüştür. Türkiye ile Yunanistan arasında alt komisyonlarda yürütülen görüşmelerde Anadolu'daki Rum nüfus tartışma konusu olmuş, Lord Curzon, Anadolu'daki Rum nüfus ile ilgili olarak 1.600.000 kişilik

rakamı kabul etmiştir.(Erdal, 2006: 60; Pentzopoulos, 1919:30) Lord Curzon'un isteği üzerine Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilen Nansen, 12 Ekim'de İstanbul'da Ankara Hükûmeti temsilcisi Hamit Bey ile görüşerek Türkiye'ye mübadele teklifini götürmüştür. (Tanin 23 Ekim 1922) Atatürk'ün de 23 Ekim tarihinde nüfus mübadelesini uygun görmesi, bu arada Venizelos'un 350.000 Türk'ün hemen naklini istemesi üzerine Nansen bir rapor için tetkiklere başlamıştır. Bu görüşmelerde İstanbul Rumlarının sorun yaratacağı anlaşılmış, bu konu daha sonra komisyonlarda görüşülmüştür. Akgün, 1986:249) Lord Curzon, Batı Trakya Türklerinin nüfusunu 1912 yılı itibariyle 124.000 kişi olarak kabul etmiş ise de Yunanistan'daki Müslüman nüfus Trakya hariç olmak üzere Girit ve adalar dâhil 360.000 kişidir. Bu nüfus Trakya ile beraber 480.000 civarında bir sayıya ulaşmıştır. (Meray, 1993:127)

Lozan Konferansında 10 Ocak 1922 tarihinde yapılan toplantı ahâli mübadelesinin iki devlet arasında temel olarak kabul edildiği bir toplantı olmuştur.(Tanin 12 Ocak 1923) Mübadele meselesi iki devlet arasında 30 Ocak 1923 yılında Türk ve Rum Ahâlinin Mübadelesine Dair Mukavelenâme ve Protokol'ün imzalanmasıyla resmîyet kazanmıştır. (Hâkimiyet-i Milliye, Akşam, Cumhuriyet, Tanin 30 Ocak 1923) Uzun süren tartışmalar sonucunda yaklaşık 1.200.000 Rum Yunanistan'a 460.000 Türkün de Türkiye'ye göçünü kapsayan anlaşma kabul edilmiştir. (Arı, 2003:113) Bu göç esnasında Batı Anadolu ve Karadeniz yoğun olmak üzere Anadolu'da yaşayan Rum nüfus ile Yunanistan'ın Makedonya bölgesinde yaşayan Türkler göçe tabi tutulmuştur. Buna göre; 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren başlayacak olan mübadeleden İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türkleri istisna olması kararlaştırılmıştır. İstanbul Rumları 30 Ekim 1918 tarihinden önce de şehremâneti sınırları içinde oturanlar, Batı Trakya Türkleri de Bükreş Muahedenâmesi'yle 1913 yılında tayin edilen sınırın (Tanin 15 Ocak 1923; Bayur, 1983:463) doğusundakiler olarak tespit edilmiştir. Türkiye ile Yunanistan arasındaki zorunlu nüfus değişiminde yaşanan en önemli tartışmalardan biri de kimlerin mübadele dışında tutulacağı konusu olmuştur. Burada Yunanlılar İstanbul Rumlarını, Türkler de Batı Trakya Türklerini buldukları yerlerde muhafaza etmek için çaba göstermiştir. Görüşmeler sonunda temelde her iki tarafın talepleri kabul edilmişse de zaman sınırı konusunda anlaşmaya varılamamıştır. Bu sebeple değişim sözleşmesi imzalanmasına rağmen, "etabli" kavramı konusunda antlaşmaya varılamamıştır.

mış, Türk ve Yunan delegeler farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Komisyondaki Türk üyeler, İstanbul'da 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş bulunan insanların hukukî sıfatlarının Türk kanunlarına göre tespit edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Türk tarafının tezine göre; Türk hukukunda iki kısım ahâli vardır; birincisi yerli denen ve bir yerde doğan, orada oturan kimseler, ikincisi bir memlekette doğmayıp yalnız o memlekete gelip yerleşenlerdir. Bu ikinci grup geldikleri memleketlerdeki kayıtlarını nakletmedikçe yerli sayılmamakta, İstanbul'da toplanmış olan Rumların önemli bir kısmı kayıtlarını yaptırmadıklarından Türk kanunlarına göre yerleşik kabul edilmemiştir. (Yılmaz, 1999:22)

B. ETABLİ MESELESİ ve İSTANBUL RUMLARININ DURUMU

Lozan Konferansında Nüfus Değişimi ve Azınlıklar konusunda tartışmaların yoğunlaşması üzerine konunun alt komisyonlar kurularak çözülmesine karar verilmiştir. Azınlık ve Ahali Komisyonları da alt komisyonlar kurarak tarafsız bir üyenin başkanlığında Yunanlı ve Türk üyelerden oluşan sorunun çözümüne çalışmıştır. Ahâli Mübadelesi Türk delegasyonuna; Tefik Rüştü, Hamdi, İhsan, Seniyüddin, Haydar, Mehmet Ali ve Hamdi Bey'ler şifre kâtipliğine de Mustafa Bey tayin olmuştur. (BCA: 30.0.10/123.873.17)³¹ Etabli kavramı üzerine yapılan görüşmelerde Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Hukuk Komisyonu bu kelimeyi Yunanlılar lehine tercüme ederek 1918 tarihinden evvel İstanbul'a gelmiş ve nüfusa kayıt olmamış olan Rumların, yerli sayılmasını bu suretle mübadeleden ayrı tutulmasını istemiş, Türk tarafını ikna için nüfusa kayıtlı olmayanların mübadeleye dâhil olmalarını ancak, içlerinde emlak sahibi olanların mübadeleden hariç tutulması şartı kabul edilmiştir. Müzakerelerde alınan "*Mübadele Mukavelenâmesinin ikinci maddesi mucibince mübadeleden müstesna edilen havaliden birinde sâkin olup da mezkur havalinin sicil-i nüfusuna hüviyetini kayıt ettirmiş olan, bu muntakalarda dâimi ikâmet etmek amacıyla emlak sahibi olanlar veya herhangi bir ticaret, sanayi ile uğraşanlar ve bunu belgeleyenler mübadeleden ayrı tutulacaktır*" (Cumhuriyet 3 Ekim 1924) karar üzerine Tefik Rüştü Bey de Muhtelit Mübadele Komisyonu üyeliğinden istifa etmiştir.

³¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri Fon /Dosya

Yunan üyeler ise konuyu diğer Rumları da içine alabilecek şekilde genişletebilmek amacıyla nüfus değişim ile ilgili sözleşmede Türk veya Yunan kanunlarına herhangi bir atıf yapılmadığı için sâkin olan anlamındaki “Etabli” kelimesinin bir kanuna göre yorumlanmamasını istemişlerdir. Bunun üzerine konu Milletler Cemiyetine aksettirilmiş, Milletler Cemiyetinin görüşüne başvurduğu Uluslararası Daimi Adalet Divanı da 21 Şubat 1925 tarihinde;

a. *Yerleşmiş olanlar (etabli) kelimesi, süreklilik özelliği taşımakta ve bir oturma ile beliren fiili bir durum ifade etmektedir.*

b. *İstanbul’un Rum ahâlisi ile kast edilen kişilerin antlaşma gereğince sâkin bulunmuş sayılmaları ve mübadele dışında bırakılmaları için İstanbul’un 1912 kanunu ile tespit edilen belediye sınırları içinde bulunmaları ve bundan başka oraya her ne şekilde olursa olsun 30 Ekim 1918 tarihinden önce gelmeleri ve sürekli olarak orada oturmak niyetinde bulunmaları zorunludur” şeklinde bir görüş bildirmiş ama konunun tartışması 1930 yılında yapılan Ankara Anlaşmasına kadar sürmüştür. (Cumhuriyet 1 Mart 1925; Erim, 1943:72; Hatipoğlu, 1997:116)*

Komisyonlarda yapılan görüşmelerde İstanbul Rumlarına karşın Türkiye’nin mübadele dışında tutulmasını istediği Garbî Trakya Türkleri de Mübadele sözleşmesi’nin ikinci maddesine dayalı olarak mübadele dışında tutulmuştur. Sözleşmenin beşinci ve on altıncı maddeleri de Türklerin hukukî haklarını teminât altına almıştır. Ayrıca, Yunanistan’ın gayrimübadil Türkleri göçe zorlaması ve daha önce yurtlarını terk etmek zorunda kalmış olanlara geri dönmede zorluk çıkarması gibi gayri hukukî tavırları Türk üyelerin firari Rumlara da aynı tavrın gösterileceğini ifade etmeleriyle durdurulmuştur. (BCA: 272.12/47.87.4.) Siyasî bir sorun olarak süren etabli meselesi ile ilgili iki ülke adına, Tefvik Rüştü Bey ile Eksanderis’in başlattığı görüşmeler sonucunda, Şükrü Bey ile Mösyö Papa tarafından tanzim edilen ve iki mukavele ve buna ek bir takım protokollerden oluşan (Akşam 3 Aralık 1926) Atina İtilâfnâmesi 1 Aralık 1926 tarihinde imzalanmıştır. (Cumhuriyet 1 Aralık 1926) Buna göre mübadele sözleşmesi sonucu Yunanistan’da kalan Türklerin taşınır taşınmaz malları gibi mülkiyet haklarına dair hukukî düzenleme yapılmış, emlâk-ı gayrimenkule ve hukukî hakların korunması konusunda önemli bir adım atılmıştır. (Düstur, 1927:129-142)

Nüfus Değişimi ile ilgili görüşmelerde İstanbul Rumlarının mübadele dışında tutulması konusu Türk basınında tartışmalara sebep ol-

muş, işgal esnasında yaşananlar hatırlatılarak İstanbul Rumlarının mübadeleye tabi tutulması istenmiştir. (Tanin 12 Aralık 1922) Türk Heyeti delegelerinden Dr. Rıza Nur konuya farklı bir bakış açısı getirerek “*Anadolu’dan çıkıp giden Rumlar hiç bir şey bırakmadılar. Orada toprağın kıymeti az, meskenler ise tamamen yanmıştı. Halbuki Makedonya Müslümanları büyük arazi sahipleridir. Binaenaleyh eşitlik sağlanması için biz de zengin olan İstanbul Rumlarının çıkıp gitmelerini istiyoruz.*” (Tanin 11 Aralık 1922) demiştir. Yine Basında İstanbul’daki Rumların kalmasının Türkiye halkının huzur ve asayişten mahrum kalması demek olacağı, bunu ekalliyetlerin de fark ettiği onun için sınırlara göç etmeye başladıkları ifade edilmiş, İstanbul’da TBMM’nin idaresinin kurulması için bunun şart olduğu belirtilmiştir. (Tanin 13 Aralık 1922) İstanbul Rumlarının mübadele edilmemesini isteyen Komisyondaki Yunanlı delegeler de konuyu görüşmelerden çekilmeye kadar getirmiş, Yunan azası Caclamanoş, mübadeleye niyetlerinin olmadığını söyleyerek Anadolu’dan gelenlerin geri dönebileceğini söylemiştir. (17 Aralık 1922)

İstanbul Rumlarının mübadelesi konusunda tartışmaların sürmesi üzerine Karma komisyon 1925 Haziran ayında; “*30 Ekim 1918 tarihinde önce İstanbul’da bulunmuş ve şimdi olmasa da bu tarihten önce İstanbul’da bulunmuş olan Rumları; İstanbul’da ikâmet etmiş olmak, nüfusa kayıtlı olmak veya daimi olarak burada kaldığını ispat edecek herhangi bir yazı veya şahitle beraber sayılan şartlara haiz herkesi etabli kabul edilmiştir.*” açıklamasıyla karmaşaya bir son vermişti. (Cumhuriyet 13 Haziran 1925) Ancak bu konunun hukuki yönünün tartışılmaya devam edilmesi üzerine konu, 10 Haziran 1930 tarihinde yapılan Etabli Antlaşmasının onuncu ve on dördüncü maddelerine göre; geldikleri tarih ve doğdukları yere bakılmaksızın gayrimübadil olan İstanbul Rumları ve Garbî Trakya Türkleri “Etabli” olarak kabul edilmiştir. (Düştur, 1931:707-717)

C. ORTODOKS ARAPLAR ve DİĞER UNSURLARIN DURUMU

Mersin’de yaşamakta olan Arap Ortodoksların mübadeleye tâbi olup olmadıkları konusu da Muhtelit Komisyon’da tartışma konusu olmuştur. Uzun süren görüşmelerde, Mukavelenâmenin birinci maddesinde; mübadelede din hususunun öncelik olacağı ancak Arnavut Müslümanlar ile Katolik Rumların mübadeleden ayrı tutulmaları kabul

edilmiştir. Yunan komisyon üyeleri Arap Ortodoksların kendileriyle hiçbir münasebet ve milli bağının olmamasını sebep göstererek bunların mübadeleye tâbi tutulmasını ret etmişlerdir. Ancak Türk üyelerin mukavelenâmenin birinci maddesinin hatırlatılması üzerine konu ertelenmiştir. Mersin’de belirli bölgelerde toplanmış olan Arap Ortodoks nüfusun taşınması ve iskânı problem olmuştur. Mübadeleye tâbi oldukları maksadıyla mallarına ve evlerine gelen muhacirlerin yerleştirilememesi, Komisyonun tarafsız üyelerinden Mösyö Wilington’un Yunanlı üyelerden etkilenmesi olasılığı Türk komisyon üyelerinde sıkıntı yaratmıştır. (BCA: 272.11/41.48.22)

Gayrimübadil konusunda yaşanan bir diğer sorun da, gelen göçmenler içerisinde Sırbistan, Romanya, Rusya göçmenlerinin de bulunmasıdır. Hükûmet bunlar hakkında Vekaletten çeşitli önlemler alınmasını istemiştir. (BCA: 30.18.1/8.39.9) Kırkkilise ve Tekirdağ civarında Pristina, Lankaza, Yeni Pazar, Istrumca, Eğri dere, Rusçuk, Pravadi, Varna ve İskeçe gibi bölgelerden mübadeleye tâbi olmayan Arnavut, Boşnak ve Pomaklardan oluşan 559 kişi iskân edilmiştir. Bu iskânda Kırkkilise’ye bağlı Yenimahalle, Kaleler, İmam pazarı, Sâkini, Karahalil, Derne-i Yanıklı ve Çonkırı köyleri ile merkeze bağlı Hamidiye, Orta ve Hacı Hasan mahallelerine iskân edilmişlerdir. Yine Birinci Dünya Savaşı esnasında Yunanistan tarafında kalan ve daha sonra Üsküp Yunan Konsolosu’nun izni alınmış olan Sırp pasaportuyla Selanik’e gelen Mayadağ ve Karasınan Müslümanlarının da iskânlarının Tekirdağ da yapılması için izin istenmiştir. (BCA: 27.12/43.64.2)

Buna benzer bir iskân sorunu da geri gelen Rum göçmenler olmuştur. Mal varlıklarının karşılığı ödenmiş olmasına rağmen Anadolu’da sahip oldukları ticari konumu korumak isteyen ve kendi şehirlerinden kopmak istemeyen Rumlar, yabancı uyruklu vatandaş sıfatıyla tekrar geri gelmiş ve yerleşmiştir.

Bu konuda da, Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey “...mübadeleye tâbi olan Rumların yabancı uyruk altında tekrar Anadolu’nun çeşitli yerlerine gelmektedir. Bunlar hakkında ne gibi önlemler alınmıştır...” şeklinde bir soru önergesiyle Dâhiliye Vekâleti’nden cevap istemiştir. (BCA: 30.10.0/ 6.34.5)

İstanbul Rumlarının mübadeleye tâbi tutulmaması Anadolu’dan gelerek buradaki akrabalarının yanına sığınan veya İstanbul üzerinden

sevk edilen Rumların firarları da sorun olmuştur. İstanbul Tali Mübadele Komisyonu 20.000 Rum'a pasaport vermesine rağmen çok az Rum Yunanistan'a gitmiş veya sevk edilmiştir. Yunanistan'da pasaport verilen Türklere sadece 15 gün oturma izni verilirken, İstanbul'da durum tam tersi uygulanmıştır.

Ayrıca Anadolu'daki Rumlar özellikle Trabzon'dan gelenler, sevkıyatları İstanbul üzerinden yapıldığından buradaki Rumların yanlarına sığınmış, bunlar önemli bir miktarı oluşturmuşlardır. Mübadele komisyonu bunu fark ederek oturma sürelerini sona erdirse de bunlar yine de Yunanistan'a gitmemişlerdir. Bunun üzerine Polis müdüriyeti bir tebliğ yayımlayarak pasaport almasına rağmen gitmediği için isimleri merkezlere bildirilmiş Rumların tutuklanarak merkezlerde toplanmasını istemiş, Beyoğlu ve Üsküdar vilayetlerinde operasyonlar düzenlemiştir. Bu durumda olup da Balıklı'da toplanan Rumlar, burada bir süre bekletildikten sonra vapurlarla Yunanistan'a sevk edilmişlerdir. (Cumhuriyet, 19 Ekim 1924)

D. EVLİLİK, YETİM ve DUL OLMA SEBEBİYLE MÜBADELEDEN HARIÇ OLANLAR

Azınlık ve Mübadele Komisyonlarında yapılan uzun görüşmeler sonucunda her iki ülke arasında kimlerin ve hangi bölgelerin gayrimübadil olduğu tespit edilmişse de daha sonra belirlenen bu çerçevede içinde çeşitli şekillerde ve yasal olarak birçok gayrimübadil topluluk ve aileler ortaya çıkmıştır. Bunların bir kısmı gerçekten mübadeleden kaçmak için bu yollara başvurmuştur, bir kısmı da hükümet tarafından bu kapsam içine alınmıştır. Bu gayrimübadillerden bir kısmı da; mübadeleye tâbi olmayan gayrimüslim erkeklerle ve Türklerle evlenen Ortodoks Rum kadınlar olmuştur. Bunun gibi Türk erkekleriyle evlenmiş ve din değiştirmiş olan Rum kadınların durumu hakkında İstanbul Merkez Komisyonu ile Dâhiliye Vekâleti arasında yapılan görüşmelerde, vekâlet açıklamada bulunmuştur. Çok az yapılan bu başvurularda, ailelerin ve çocukların durumu göz önüne alınarak geçici kararlar verilmiştir. Ancak, bu kararlarda evlenen Ortodoks kadınların kayıtları göz önüne alınmıştır.

Mesela, 1923 Ağustosunda dinini değiştirmiş ve bir Müslüman ile resmen evlenmiş, bir yaşında kızı olan Samsun'un Rum mahallesi ahâli-

sinden Hacı Anastas oğlu Pandeli'nin kızı ve Çiftlik mahallesinde sâkin Abdullah Efendinin eşi olan Kadriye'nin mübadeleden istisna edilmesi talep edilmiştir. (BCA: 30.18.1/10.36.9) Ancak, dini değişmiş ise de kayıtlarda işlenmemesi, bu şekilde İslâmlarla yapılan evliliklerle ve çoluk çocuğu olan kadınlar ile ilgili herhangi özel bir maddenin olmamasından dolayı Kadriye'nin din değiştirmesi kabul edilmemiştir. Bu tür sorunların çözülmesinde sıkıntı yaşandığından Lozan Muahedesi'nin imzalanmasından sonra Türkler ile evlenip din değiştiren kadınların "*Rum Ortodoks bulunan*" kaydından düşmeleri, çocuklarının babalarına, Türk aileler yanındaki Rum çocukların talep dâhilinde Tali Komisyonlara verilmesi, din değiştirmede reşit olma şartı gerektiğinden bu tür başvuruların önüne geçmek için bu şartlara haiz olan kadınların mübadeleden istisnası kabul edilmiştir.

Yine Ankara'da Hacı Doğan Mahallesi Rumlarından Todor kızı Katina'nın Ürgüp kazasının merkez mahallesinden Bozoğlan oğlu Abdullah oğlu Abdullah ile evlenmiş, bu evliliğini Hacı Doğan mahallesi ihtiyar heyetinden aldığı bir belgeyle resmileştirmiş, bu izinname ile gayrimübadil olmak için başvurmuştur. Vekâlet bu durumda verdiği cevabi yazıda; evliliğin şer'en bir sakıncasının olmadığı ancak ihtiyar heyetinden alınan belgenin geçerli olup olmaması için karar verilmesi gerektiği bildirilmiştir. Vekâlet daha sonra Katina'nın evlilik yoluyla gayrimenkûlünü muhafaza edebileceğini oysa Yunanistan'dan gelecek olan mübadiller arasında da birçok dul ve kimsesiz kadının olduğunu, Katinanın mallarını muhafaza etmesi sebebiyle gelecek mübadillere yardım edilemeyeceği belirtilerek 20 Ocak 1924 tarihli bu kararla bu tür başvuruları kabul etmemiştir. Bu kararla Yunanistan'da aynı durumda olan dul ve kimsesiz Müslüman kadınların korunması amaçlanmıştır. (BCA: 30.18.1/08.49.17)

Vekâlet, Katina için verdiği bu kararın yanında yine Hüdavendigar vilayetinde mübadele akdinden önce din değiştirerek bir Müslüman ile evlenmiş olan Rum Ortodoks olan bir kadının bu durumunu tasdik ettirmemesi üzerine karar vermek zorunda kalmıştır. Burada vekâlet karar verirken kadının iki çocuğunun olması, ailesinin parçalanması gibi sıkıntılar üzerinde durarak, Müslüman ile evlenmiş olan bu kadının dinini değiştirdiğine dair bir şahadet ile ihtida işlemlerinin yaptırılmasını bu sayede gayrimübadil olmasını kabul etmiştir. (BCA:

30.18.1/08.49.09) Bu türlü evlilik başvurularının artması vekâleti bir karar almak zorunda bırakmıştır. Mübadele antlaşmasının imza tarihinden önce evlenmiş olan ve nikâhlarını kayıt altına almış olan Rum Ortodoks kadınların mübadeleden ıskat olduğunu kabul eden kararnameye, görülen lüzum üzerine aynı şartlara sahip olan, yani mübadele anlaşmasından önce evlenmiş olması ve kayıt altına alınmış olması şartıyla gayrimüslim erkeklerle evlenen Rum Ortodoks kadınlar da 26 Ağustos 1924 tarihli kararname ile gayrimübadil kabul edilmiştir. (BCA: 30.18.1/15.54.01) Rum Ortodoks kadınların evlilik yoluyla gayrimübadil olma çabaları görevlileri sıkıntıya sokmaktayken (Aladağ, 1995:72), evli olmadan din değiştirenler de mübadeleden çıkmak için komisyonlara başvurmuştur. Ancak burada da din değiştirmede reşit olmak gibi gerekli şartlar ve bunun kayıt altına alınıp alınmadığına dikkat edilmiştir. Mesela, Bursa ahalisinden Tevfik Beyin evlatlığı olan Despina, Müslüman olarak İkbâl ismini almışsa da reşit olmadığından “Rum Ortodoks” kaydından düşülmemiş olması nedeniyle mübadeleden ıskat olmak için yaptığı başvurusu kabul edilmemiştir. (BCA: 272.11/ 20.98.10) Evlilik yoluyla ve din değiştirerek mübadeleden çıkmak için başvuruların yarattığı kargaşaya bir son vermek için alınan kararlar, Lozan Antlaşması’nın imzalanmasından önce dinini değiştirerek veya değiştirmeden Müslümanlarla evlenmiş olan kadınların mübadeleye tabi olmadıkları kabul edilmiştir. (BCA: 30.18.1/10.36.9; BCA: 30.18.1/8.49.9.)

Evlilik yoluyla gayrimübadil olanların yanı sıra yetim, öksüz ve bakıma muhtaç olmaları dolayısıyla Muhtelit Mübadele Komisyonu’na başvuran şahısların da komisyonun özel izni ve aksi herhangi bir karar çıkana kadar gayrimübadil olmaları kararlaştırılmıştır. Bu sebeple birçok yaşlı ve çocuğun buldukları yerde kalmalarına izin verilmiştir. Mesela bu maksatla Muhtelit Mübadele Komisyonu Reisi Varnagi tarafından gönderilen 11 Mayıs 1925 tarihli bir tezkireye göre (BCA: 30.18.1/13.29.9);

a- Mersin’de V.Mavromati ailesinin yanında hizmetkarlık eden 85 yaşındaki Mari Yuvanu’nun,

b- Yunanistan’da kimsesi olmayan ve İzmir’de oturmakta olan Hüseyin Famiyaki, Ahmet Fahri Hadji Mustafaoğlu adındaki şahısların eşlerinin annesi olan Yorgi İstirati kızı Mari’nin,

c- Hemşiresinin kızı, İzmir’de Kunduracı Hamdi’nin yanında kalan ve yetim olan 12 yaşındaki Yanovani kızı Anna’nın,

d- Yapılan ikinci evlilik nedeniyle İtalyan tabiiyetine geçen ve İzmir’de bulunan anneannesinin yanında kalan 9 yaşında yetim Anastassia Feati’nin,

e- Atina’da Selanik Bankası memurlarından ve Fransız tâbiyetinden Osvaldo ile evlenmiş olan Mari Semi Kondis’in mübadeleden hariç tutulmaları kabul edilmiştir. Vekâlet aldığı bu karara dayanarak daha sonra vatana hizmetleri gerekçesiyle birçok Rum’u da gayrimübadil ilan etmiştir.

E. ORTODOKS TÜRKLERİN GAYRİMÜBADİL OLMALARI KONUSU

Lozan Konferansında Nüfus Değişimi konusunun alt komisyonlarda tartışılması sırasında Ortodoks Türklerin mübadele dışında tutulması konusu da Azınlık hakları ile ilgili yapılan görüşmelerde gündeme gelmiştir. Lord Curzon’un “*Osmanlı Rumları*”nın mübadele edilmemesi teklifi İsmet Paşa tarafından da olumlu karşılanmıştır. (Meray, 1993:182,211) Papaz Eftim’in faaliyetleri bağımsız bir Ortodoks Türk Patrikhanesinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Ortodoks Rumların faaliyetleri karşısında yine Ortodoks tebaa olan, örf ve adet itibarıyla Müslüman Türklere daha yakın bir hayat süren Hıristiyan Türkler, Kuvay-ı Milliye lehinde çalışmışlardır. (Hâkimiyet-i Milliye 16 Haziran 1921; Anzerlioğlu, 2003)

Safranbolu Ortodoks Türkleri Hükümete çektikleri telgrafta “*Soy, adetler, ananeler ve lisan itibarıyla Türk olan bizler, şimdiye kadar Panelenizm emellerinin husulüne çalışan İstanbul Rum Patrikliğinin baskı ve tazyiki altında kalarak milliyet-i aslimizi ortaya koyamadık. Filhakika tarih sayfaları tetkik edilecek olursa çok eski çağlarda Ortodoks mezhebini kabul etmiş Türk olduklarından şüphe kalmayan ve fakat maruz kalınan baskıdan dolayı Rum adı altında yaşayan kardeşlerimizden yanlış yola gidenler oldu. ...Dileğimiz bir Türk Ortodoks Patrikliği tesis ederek Türk kardeşlerimizle birlik meydana getirmek ve hükümetimizin idaresinde mesut yaşamaktır. Bunun için Safranbolu’da sakin 2.749 nüfus adına hükümetin yardımını isteriz...*” (Hâkimiyet-i Milliye, 1 Mayıs 1921) diyerek Papa Eftim’in önderliğindeki bir Türk Ortodoks Patrikhânesi’nin kurulmasının gereğine işaret etmişler, bu talebe

de hem Adliye Vekili Reşit Şevket Bey, hem de Hükümet temsilcisi Bekir Sami Bey olumlu bakmıştır. (Hâkimiyet-i Milliye, 10 Ocak 1921, 1 Mayıs 1921) Ortodoks Türkler, Fener Rum Patrikhânesinin zararlı faaliyetleri karşısında 1922 yılında bağımsız Türk Ortodoks Patrikhânesini kurarak, Fener Rum Patrikhânesinin nüfuzunu kırmaya çalışmışlardır. Milli mücadele lehinde çalışan Anadolu'nun Ortodoks Türkleri, bütün vekâlet ve yetkileri Papaz Eftim'e verdiklerini ve onu desteklediklerini bildirmişlerdir. (Hâkimiyet-i Milliye, 13 Ocak 1922) Papa Eftim'de Ankara'ya çağırıldığı yabancı gazetecilere Fener Patrikhânesi'nin yaptığı asılsız propagandaların iç yüzünü anlatmış, Anadolu'da yaşanan hadiselerden Hıristiyanların da zarar gördüğünü buna sebep olanın da Fener Patrikhânesi olduğunu ifade etmiştir. Vekâlet tarafından mübadeleyle tabi olup da hariç tutulması gereken kimseler ile ilgili bir talep sonrasında Vekâlet Bakanlar Kurluna gönderdiği yazıya not düşerek, bu tür bir kararın kabul edilmesinin özellikle Ortodoks Türklerin mübadele harici tutulması ile ilgili işlemler esnasında fayda sağlayacağı belirtilmiştir. (BCA: 30.18.1/ 13.29.9) Milli Mücadeleye katkılarından dolayı Lozan görüşmelerinde mübadele dışında tutulmaları kabul edilen Ortodoks Türklerin ruhani reisi Papa Eftim ve ailesi 3 Ağustos 1924 tarihli kararla mübadele harici tutulmuştur. (BCA:30.18.1/10.37.1)

F. HİZMETLERİ SEBEBİYLE BAKANLAR KURULUNCA MÜBADELEDEN HARIÇ OLANLAR

Mübadeleden hariç tutulmanın bir diğer yolu da, meslekleri ve Yunan mezalimine karşı gösterdikleri tavır sebebiyle Bakanlar Kurulu kararıyla ıskat olmaktır. Burada özellikle Yunan ordusunun geri çekilmesi sırasında Türklere yaptıkları mezalime karşı durmak, Kuvay-ı Milliye'ye yardımda bulunmak ile tütün eksperliği, hukuk gibi çeşitli alanlarda Türkler lehine faaliyetlerde bulunmuş olmak gibi durum ve meslekler dikkat çekmektedir. Ortodoks Türklerin milli kimliklerinin yanı sıra Milli Mücadeleye katkılarının mübadeleden düşmelerinde önemli etken olduğu gibi Ortodoks Rumlardan da aynı maksatla mübadeleden hariç tutulanlar vardır. Mesela Söke'nin Yunanlılar tarafından işgali sırasında Müslüman ahaliyi bir Amerikan şirketine ait olan Korismeyan Fabrikasına toplayarak, canlarını koruyan, yine aynı şekilde Söke'de kalarak Yunan ordusunun çekilişi sırasında Müslüman ahaliyi katle-

dilmesini ve şehrin yakılmasını engelleyen Doktor Perikli'nin mübadele harici tutulması Dâhiliye Vekâleti tarafından teklif edilmiş, bu teklif 17 Aralık 1924 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilmiştir. (BCA:30.18.1/12.63.8(1)) Bir diğer Sökeli Ortodoks Rum olan Konstantin Portil oğlu Dimitri de, 1921 yılında Yunanlıların yapacağı mezalimi, Boran nahiyesinde Rumların isyanını ve Jandarmaya kurdukları pusuyu önceden bildirmesi ve Denizli Üçüncü Süvari Fırkası Kumandanı İbrahim Bey nezdinde hükümet tarafına casusluk yapması sebebiyle mübadeleden hariç tutulması yine Bakanlar Kurulu kararıyla kabul edilmiştir. (BCA:30.18.1/12.63.5(1)) Karadeniz'de de Pontusçuluğa karşı hizmetleri bulunan Panos oğlu Panayot Efendi şahsen mübadele dışında tutulmak için Dâhiliye Vekâletine başvurmuştur. Bu başvuru üzerine Giresun'da yaşayan Panayot Efendi'nin bölgesinde Pontusçu çetelere karşı olduğu ve bunların aleyhinde çalıştığı bu amaçla hükümete maddi ve manevi yardımda bulunduğu tespit edilmiştir. Bunun üzerine mübadeleye tabi durumda olan Panayot Efendinin mübadeleden hariç tutulması teklif edilmiş bu teklif de İcra vekilleri Heyetinin İstanbul'da mübadeleye tabi olmayan bir yerde oturması şartı ve 25 Aralık 1927 tarihli kararıyla kabul edilmiştir. (BCA:30.18.1/15.54.1)

Bilindiği üzere mübadelenin başlamasıyla Türkiye'de yaşanan en önemli sorunlardan biri vasıflı insan ihtiyacı olmuştur. Hükümet bu ihtiyacı karşılamak için gelen mübadilleri mesleklerine göre bölgelere dağıtmıştır. Ancak yine de şehirlerin esnaf ve zanaatkârlarını oluşturan bu vasıflı sınıfa duyulan ihtiyaç karşılanamamıştır.

Bu sebeple şehirlerde vasıflı olan Ortodoks Rumlar ihtiyaç olduğunda mübadeleden çıkarılmış veya belirli sürelerde mübadele işlemi uzatılmıştır. Mesela Bodrum'da Münteşibin-i Hukuktan bulunan İstimat Zihni Efendi, hukuka olan hizmetlerinden dolayı mübadeleden istisna edilmesi Hariciye ve Dâhiliye Vekâletlerine bildirilmiştir. Görülen lüzum üzerine de 29 Nisan 1925 tarihli kararname ile Zihni Efendi mübadeleden ıskat olunmuştur. (BCA:30.18.1/13.25.18(1)) Yine Bafra Ortodoks Rumlardan olan ve bir tütün deposunda eksper olarak çalışan Kalpakçı oğlu Konstantin'in yerine bir Türk uzman yetiştirilmesi gerekçesiyle mübadele işleminin altı ay ertelenmesi istenmiştir. Bu eğitim süresinde gerekli şartlarda uzatılan bu erteleme işlemi Ticaret Vekâleti tarafından teklif edilmiş ve Bafra Kalpakçı oğlu Konstantin'in mübade-

le işlemi 14 Haziran 1925 tarihli bir kararname ile ertelenmiştir. (BCA:30.18.1/14.39.3(1))

SONUÇ

Osmanlı Devleti içerisinde yaşamakta olan Rum nüfusun devletin esnaf, zanaatkâr yani orta ölçekli işletmelerin bulunduğu grubu oluşturduğu görülmektedir. Bu sebeple Rum nüfus ticaret sayesinde iktisadi birikim yapabilmiş daha refah içinde bir hayat yaşamış, önemli bir sosyal ve iktisadi birikime sahip olmuştur. Tanzimat ile hızlanan gayrimüslimlerin gelişim süreci, devletin son dönemlerinde had safhaya ulaşmıştır. Gayrimüslimler geniş çiftlik sahibi olmaya başlamış, özellikle Avrupalı tüccarların Anadolu'daki birer şubesi olarak çalışmıştır. Bu süreç onların ekonomik anlamda zenginleşmesine sebep olmuştur. Mübadele kararının alınması itibariyle gayet varlıklı olan bu nüfus, var olan durumlarını kaybetmek istememiştir. Mübadele vesikasıyla başvuran Rumların mal varlıklarının karşılığı belirlenen bedel, değerince ödenmiş veya karşılık olarak Yunanistan'da arazi verilmiş ise de bu değer biçimi sırasında mal varlıklarının değer kaybettiği bir gerçektir. Mübadele sürecinde Türkler açısından olduğu gibi birçok Rum da ellerindeki mallarını çok düşük fiyata satmak zorunda kalmıştır. Hem yerli Rum ahalinin mal varlıklarını kaybetmek istememeleri durumu, hem Patrikhanenin ve Yunan Hükümeti'nin Rum nüfusu Türkiye'de tutma çabaları yüzünden mübadeleden ıskat olma çabalarını arttırmıştır. Birçok Rum kadın Müslüman veya mübadeleye tabi olmayan Ortodokslarla evlenmiştir. Bunun yanında yabancı uyruğa geçmek, sahte evrak düzenlemek gibi yollara da başvurulmuştur. Bunların yanında Rumların mübadele dışında tutulmak istemelerinin en önemli sebeplerinden birisi de vatanlarından ayrılma korkusu olmuştur. Gidenler bir gün geri dönecek olmanın umuduyla göç yoluna koyulmuştur.

Ayrıca Türk Hükümeti tarafından meslekleri uzmanlıkları gereği mübadeleden ıskat olan Rumlar da olmuştur. Bunlar buldukları bölgede yaptıkları işi bilen kimsenin olmamasından dolayı bir Müslüman'a öğretilinceye kadar veya tamamen olmak üzere mübadeleden hariç tutulmuşlardır. Bunun yanında milli mücadeleye yaptıkları katkılar dolayısıyla ve memleketinde kalmak isteğine göre mübadele kapsamı dışında tutulan Rumlar da olmuştur. Ortodoks Türkler de mübadele dışında

tutulması gündeme gelmiş ise de süreç içerisinde birçok Ortodoks Türk Yunanistan'a gitmiştir.

İki ülke arasındaki zorunlu göç sırasında yaşanan bu hadiseler, Osmanlı Devleti içindeki gayrimüslim nüfusun sahip olduğu ekonomik seviyenin basit bir örneği olmuştur. Balkan uluslarının homojen bir devlet kurma çabaları sonucunda göçe tabi tutulan Türkler Anadolu'nun da bir şekilde Türk çoğunluğa sahip olmasına sebep olmuştur. Ancak gerçek şu ki mübadelenin ilk yıllarından sonuna kadar geçen sürede Rum ahalinin her türlü hukuki hakkı korunmuş, sahip oldukları mal varlıklarının karşılığı verilmiştir. Yunanistan'dan gelen Türkler ise aksine alelacele limanlara doldurulmuş, mal varlıkları gasp edilmiştir. Yaşanan onca sıkıntılara rağmen Türkiye Hükümeti meslek sahibi olan Rumların ve hizmetleri dolayısıyla gitmek istemeyen Rumların mübadele dışında tutulmasını kabul etmiştir.

KAYNAKLAR

1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA: 272.11/41.48.22

BCA: 27.12/43.64.2

BCA: 30.10.0/6.34.5

BCA: 272.12/47.87.4.

BCA: 30.18.1/10.36.9

BCA: 30.18.1/08.49.17

BCA: 30.18.1/08.49.09

BCA: 30.18.1/15.54.01

BCA: 272.11/ 20.98.10

BCA 30.18.1/8.49.9.

BCA: 30.18.1/ 13.29.9

BCA:30.18.1/10.37.1.

BCA:30.18.1/12.63.8

BCA:30.18.1/12.63.5

BCA:30.18.1/13.25.18

BCA:30.18.1/14.39.3

2. Resmi ve Süreli Yayınlar

Düstur, (1931) 3.Tertip, C.VIII, s.129-142.

Düstur, (1931) 3.Tertip, C.II, s.707-717.

Cumhuriyet, 3 Ekim 1924, 19 Ekim 1924, 1 Mart 1925, 13 Haziran 1925, 1 Aralık 1926.

Tanin, 11 Aralık 1922, 12 Aralık 1922, 13 Aralık 1922, 17 Aralık 1922.

Hâkimiyet-i Milliye, 10 Ocak 1921, 13 Ocak 1922, 1 Mayıs 1921, 16 Haziran 1921.

Akşam, 3 Aralık 1926.

3- Kitaplar Ve Makaleler

ALADAĞ, E. (1995) *Andonia Küçük Asya'dan Göç*, Belge Yayınları, İstanbul.

ARI, K. (2003) *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

AKGÜN, S. (1986) "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", III. Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e kadar), Ankara.

ANZERLİOĞLU, Y. (2003) *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Phoenix yayınları, Ankara.

BAYUR, Yusuf H. (1983) *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.II, Kısım:2, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara.

ERDAL, İ. (2006) *Mübadele, (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925)*, IQ Yayıncılık, İstanbul.

ERDAL, İ (2004) "Türk Basınına Göre Patrikhane Konusu ve Patrik Araboğlu Konstantin'in İhracı Meselesi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu, Mayıs-Kasım 2004, Yıl:17, Sayı:33-34, Ankara.

ERİM, N. (1943) "Milletlerarası Adalet Divanı ve Türkiye", A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:1, Ankara.

HATİPOĞLU, M. (1997) *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan (1923-1954)*, Ankara.

İNÖNÜ, İ, (1998) *İsmet İNÖNÜ'nün Hatıraları (1923-1938)*, C.II, Cumhuriyet yayını, İstanbul.

LADAS, S. (1932) *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey*, Macmillan Company, Newyork,

MERAY, Seha L. (1993) *Lozan Barış Konferansı Tutanakları-Belgeler*, Yapı Kredi yayınları (3. baskı), İstanbul.

NUR, R. (1999) *Lozan Hatıralarım*, Boğaziçi yayınları, İstanbul.

PENTZOPOULOS, D. (1919) *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact Upon Greece*, Publications of the Social Sciences Center Athens, Paris

SOFUOĞLU, A. (1996) *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*, Turan Yayıncılık, İstanbul.

SÖYLEMEZOĞLU, Galip K. (1939) *Başımıza Gelenler 1918-1922*, Kanaat Kitabevi, İstanbul.

ŞAHİN, S. (1980) *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul.

ŞİMŞİR, B. (1990) *Lozan Telgrafları (1922-1923)*, Türk Tarih Kurumu yayını Ankara.

YILMAZ, T. (1999) "*Türkiye-Yunanistan Arasındaki Mübadele Sorunu ve Batı Trakya Türklerinin Azınlık Haklarını Koruyan Antlaşmalar (Lozan Barış Antlaşması ve Sonrası)*", Askeri Tarih Bülteni, Yıl:24, S:46, Şubat.

